

VENETIANSK BOGILLUSTRATION I TRÆ-
SNIT INDTIL AAR 1500

AF E. GIGAS

II. DEN EGENTLIGE BOG-ORNAMENTIK

Tr leve i en uroligt søgende og higende Tid, hvor Kunsten med Snublen og Famlen stræber efter nye Former, hvor det bizarre og forargende trives ved Siden af det klarende og forjættende, medens Fuldenndheden endnu dæmrer i halvsjult Fjernhed, har jo for visse Individualiteter en Tillokkelse, som for dem næppe vil findes i en klassisk afklaret og formsikker Kunstperiode. Vi Nutidsmennesker kunne tale med derom; thi hvor er vel endnu vore Dages egentlige Stil at paavise? Men selv adskillige, som til dagligt Brug gynes med Velbehag paa den bølgende og hvirvlende Strøm, der bruser fremad uden kendeligt Maal, ville dog vistnok i Øjeblikke føle ligesom en misundende Længsel efter saadanne Tider, som Kunstens Historie af og til har frembudt, hvor Stof og Form næsten pludselig og næsten legende have føjet sig sammen til en saadan Enhed, at alle maatte sige: dette er skønt! og faa Lyst til i Lighed med Faust at bede Øjeblikket staa stille. Hvem der f. Eks. havde været Tilhører ved Mozarts ypperste Symfonier og Kammermusikværker, da de paa eengang fremsprang med Ungdommens Umiddelbarhed og det modne Mesterskabs Bevidsthed! Paa lignende Vis gaar det med det 15de Aarhundredes Renaissancekunst i Italien: Beskueren finder her en ungdommelig Stræben

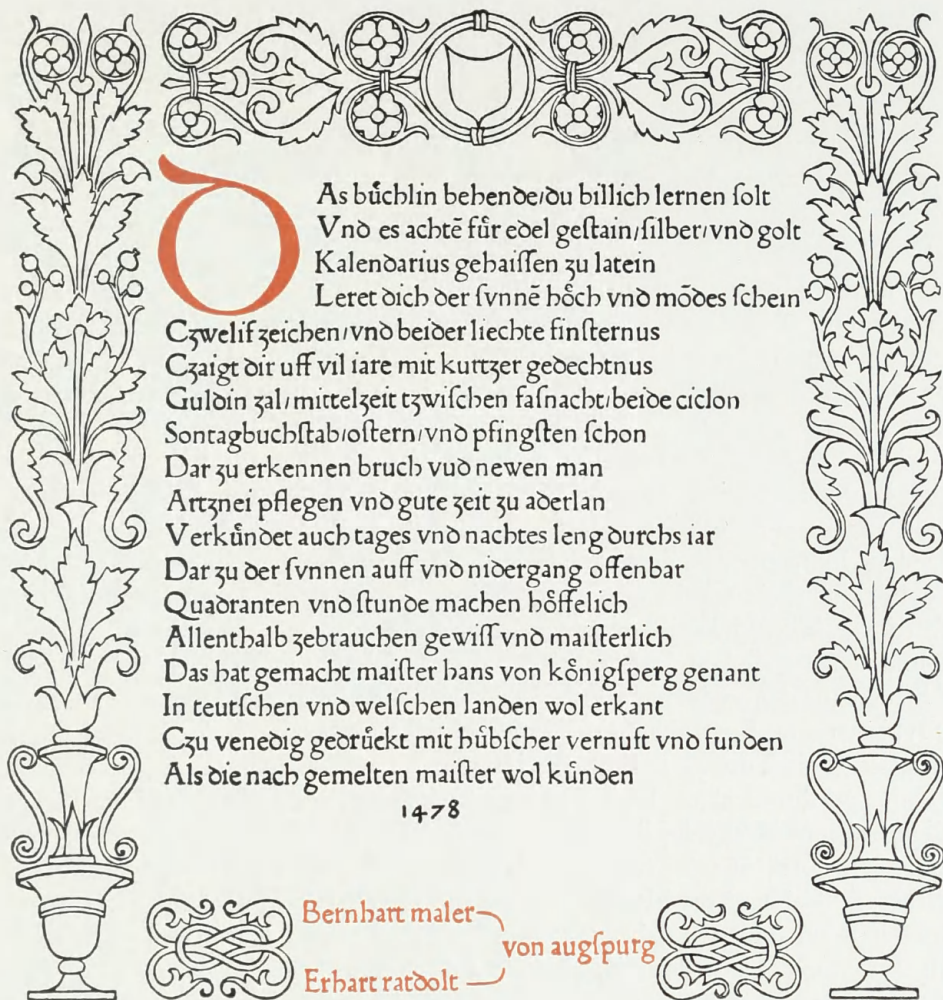
Fig. 27. Frise fra ALDUS MANUTIUS' Bogtr. (ARISTOTELES, 1498, Fol.).

og Frembringelsestrang, som med sikker Haand og hurtigt griber just hvad der skal til for at fremkalde et harmonisk skønt Indtryk, overfor hvilket blot en yderliggaaende Beundrer af det distingveret hæslege vil kunne blive blaseret.

Ogsaa paa det snævrere Omraade af dette kunsthistoriske Tidsrums Produktion, som her beskæftiger os, nemlig de i Venedig trykte Bøgers Udstyrelse med Forsiringer udenfor det egentlige Billedstof — altsaa den Dekoration, som nøjest og inderligst slutter sig til Bogtrykket — møder det samme Fænomen os, dog kun, som vi skulle se, i de bedst og omhyggeligst udførte Værker: her er indgaaet en saa at sige naturlig Forening af selve Trykket, Initialerne, Friserne o. s. v., hvortil man sjældent finder Magen i andre Aarhundreder.

Som i det Land, hvor Bogtrykkerkunsten opfandtes, synes man i Italien fra først af at være gaaet ud paa at smykke de trykte Bøger ganske paa lignende Vis som Haandskrifterne, for at det noget vulgære og fabrikmæssige Præg, der for en mere kræsen Opfattelse maatte klæbe ved Frembringelserne af den nye Kunst, ikke skulde gøre sig altfor stærkt gældende lige over for den hidtil brugte Maade at fremstille og dekorere Bøger paa. De rigtige Pragtstykker, som de kostelige Messebøger og Bønnenbøger i Fyrsters og rige Kirkers Besiddelse, afholdt man sig klogelig fra at kopiere, men Dekorationen i de mere jævne Manuskripter, hvis første Side i alt Fald skinnede i Farver og Guld, vilde man dog nok se at maale sig med. Man lod da Plads i Teksten staa aaben til Initialer, som skulde tilmales, og en Margin, hvori Forsiringer kunde anbringes, paa Bogens første trykte Side. Det næste Skridt var, at man skar Konturerne til de ornamenterede Bogstaver og til Randforsiringerne i Træ, for at de derefter kunde koloreres. Saaledes i den hos Wendelin fra Speier trykte »Valerius Maximus« (Venedig 1471, Fol.) og i »Epistlerne, Lektierne og Evangelierne paa Italiensk« (Venedig, hos Christoforo Arnoldo, 1472, Fol.), begge tilhørende det kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn.¹⁾ Nyere Forskere — navnlig P. Kristeller i en Afhandling i »Archivio storico dell'arte« 1892 — have imidlertid hævdet, at disse xylografiske Prydelser i de nævnte og i lignende Bøger ikke tilhøre Bogen i egentlig Forstand, men kun ere indtrykte (paa fri Haand) i enkelte Eksemplarer af den, som Ejeren ønskede at udstyre særlig fint. Hvad Stilen i disse Ornamenter angaar, saa er den mest den samme som i de samtidige italienske Manuskripter af den almindelige Slags: temmelig ensformige Planteslyngninger, hvis naturalistiske Oprindelse fremgaa af det Snit forneden, hvormed en Stængel eller Gren ses overskaaren, inden den benyttes til ornamentalt Motiv; de ere forøvrigt stærkt stiliserede, med dekora-

¹⁾ De Gengivelser, der findes som Illustrationer til nærværende Artikel, ere alle direkte tagne fra Eksemplarer af venetianske Tryk tilhørende det kgl. Bibliotek. — Prøver paa Ornamenteringen fra de to Bøger, som ere omtalte ovenfor i Teksten, have ikke kunnet gives paa Grund af Koloreringen.

REGIOMONTANUS' Kalender.

Fig. 28—32. REGIOMONTANUS' Kalender, RATDOLT, 1479. Fol. Titelblad og Initialer knap 1/1.

Fig. 33. Frise fra ALDUS MANUTIUS' Bøger.

tive Ringprydelse hist og her omsluttende den slyngede Stængel, som i det hele er glat, kun af og til brudt ved karakteristiske smaa Hjørneskud med ganske lidt udfoldede Blade. Hvor i Planteverdenen Motivet er blevet taget fra, er vanskelig at se. Koloreringen er sober og temmelig ensformig, som i Manuskripterne af Gennemsnits-Arten.¹⁾

Men den Mand, der i egentlig Forstand maa siges at have grundlagt den venetianske Bogdekoration, er den i 1ste Afsnit af vor Artikel omtalte *Erhard Ratdolt*. Han har besiddet ualmindelig Dygtighed og Smag. 1476 begyndte han sammen med to Kompagnoner, Bernhard Maler fra Augsburg og Peter Löslein fra Langenzenn, at udsende smukt udstyrede Trykværker fra sit Værksted i Venedig. Det første var *Johannes Regiomontanus'* (Hans fra Königsbergs) Kalender; denne Bog udmærker sig ved at besidde noget dengang helt nyt, nemlig et Titelblad: i Steden for den sædvanlige Efterskrift ved Bogens Slutning, hvori Trykkestet, Trykkeåret og Bogtrykkerens Navn meddeles, har denne Kalender — foruden alt dette — sin Titel og Indholdsangivelse paa 1ste Side givet i en italiensk Sonet. Denne omsluttet af en højst nydelig Ornamentramme, hvis unge Renaissance-Skønhed maaske skyldes Bernhard »Maler«, der trods sine tyske Øjne og sit tyske Haandelag (det kommer frem i nogle af Bogens Illustrationer) har ladet sig paa-virke af, hvad han saa i Italien af antik og antikiserende Ornamentik. Det kgl. Bibliotek har ikke den italienske Udgave, men det tyske Optryk fra 1478, som i alt væsentligt er ens dermed, blot at Lösleins Navn er forsvundet, at Reklame-Sonetten paa Titelbladet er veget Pladsen for nogle tilsvarende tyske Knittelvers og at, kuriøst nok, d'erne, som i Udgaven 1476 ere helt Antikva, ere blevne ombyttede med nogle ikke saa »latinske« Bogstaver. Ogsaa det tilmalede Initial er gotisk. Desuden findes der til Bogens Antikva adskillige trykte Initialer i *Gotik* med Plantemotiver (Tidsel, Helleborus); saa udpræget gotiske de ere — og ganske lignende ere at finde i samtidige tyske Tryk —, kunne de ret godt forliges med Renaissance-rammens takkede Akanthusblade.²⁾ Hvorvidt Meningen var, at disse Kontur-Ornament og Bogstaver altid skulde virke ene og alene ved deres Linier

¹⁾ Eksempler paa denne ses f. Eks. hos Tymms og Wyatt, »The art of illuminating«, Tav. med 15. Aarh.'s Miniaturer, Nr. 18; slg. Tav. 10. Aarh., Nr. 2, hvor et fransk Q med Slyngninger af en Plantestængel synes tydelig at forberede de italienske Planteslyngnings-Ornamenten. — Den moderne engelske Kunstner C. S. Ricketts anvender Motivet, ganske som i Renaissance-Ornamenten, i sin »Hero og Leander« (fra The Vale Press), se W. Crane, »The decorative illustration of books, old and new« (Lond. 1896). — Jeg har liggende for mig et af de nu benyttede italienske Frimærker, i hvis Komposition disse Ornamenten ere anvendte; man synes altsaa dér at betragte dem som noget ejendommeligt nationalt.

²⁾ Se Afbildningerne; det vil bemærkes, at D'et ogsaa gør Tjeneste som Q; paa samme Maade kan M omdrejes til W.

Prognosticon, RATDOLT, 1485, 4°.

FIRMICUS, BEVILAQUA, 1497, Fol.
(sen Kopi eft. Ratdolt).

MELA, Cosmogr., RATD., 1482, 4°.

REGIOMONT., Kalend., RATD.,
1482, 4°.

Fasc. temp., 1485, Fol.

Prognosticon, RATDOLT, 1485, 4°.
Ogsaa Quadrip., RATD., 84, 4°.

PUBLIC., Ars orat., RATD., 1483, 4°.

EUKLID, RATD., 1482, Fol.

Andensteds i EUKLID 82.

PTOL., Quadripart., RATD., 1484, 4°.

Prognost., RATD., 1485, 4°.

APPIAN, RATD., 1477, lille Fol.

Fig. 34—45. RATDOLTSKE store Initialer fra Appian, Prognosticon, Fasciculus temporum og andre af hans Bøger, trykte i Venedig 1476—1486, c. 1/1.

**Pomponij Mellę Cosmographi de
situ orbis liber primus. Proœmium.**

Orbis situm dicere aggredior
impeditum opus & facundię
minime capax. Constat enim
fere gentium locorūq; nomi-
nibus: & eorū perplexo satis
ordine: quem persequi longa
est magis q̄ benigna materia: Vex
aspici tamen
cognosciq; dignissimū: & quod si nō ope ingenij
orantis: at ipsa sui contemplatione pretiū opere
attendentium absoluat. Dicam autem alias plura
& exactius: Nunc autē ut queq; erunt clarissima
& strictim. ac primo quidē que sit forma totius:
que maxime partes. quo singule modo sint: utq;
habitent expediam. Deinde rursus oras omniū
& littora ut intra extraq; sunt: atq; ut ea subit ac
circumluit pelagus: additis que ī natura regionū
incolatūq; memoranda sunt. Id quo facilius sciri
possit atq; accipi: paulo altius summa repetetur.

Mundi in quattuor partes diuisio.

Mne igit̄ hoc quicqd est: cui mundi
celiq; nomen indidimus: unū id est:
& uno ambitu se cūctaq; amplectit̄:

Fig. 46. MELA, Cosm., PICTOR, RATDOLT og LÖSLEIN, 1478, 4°.

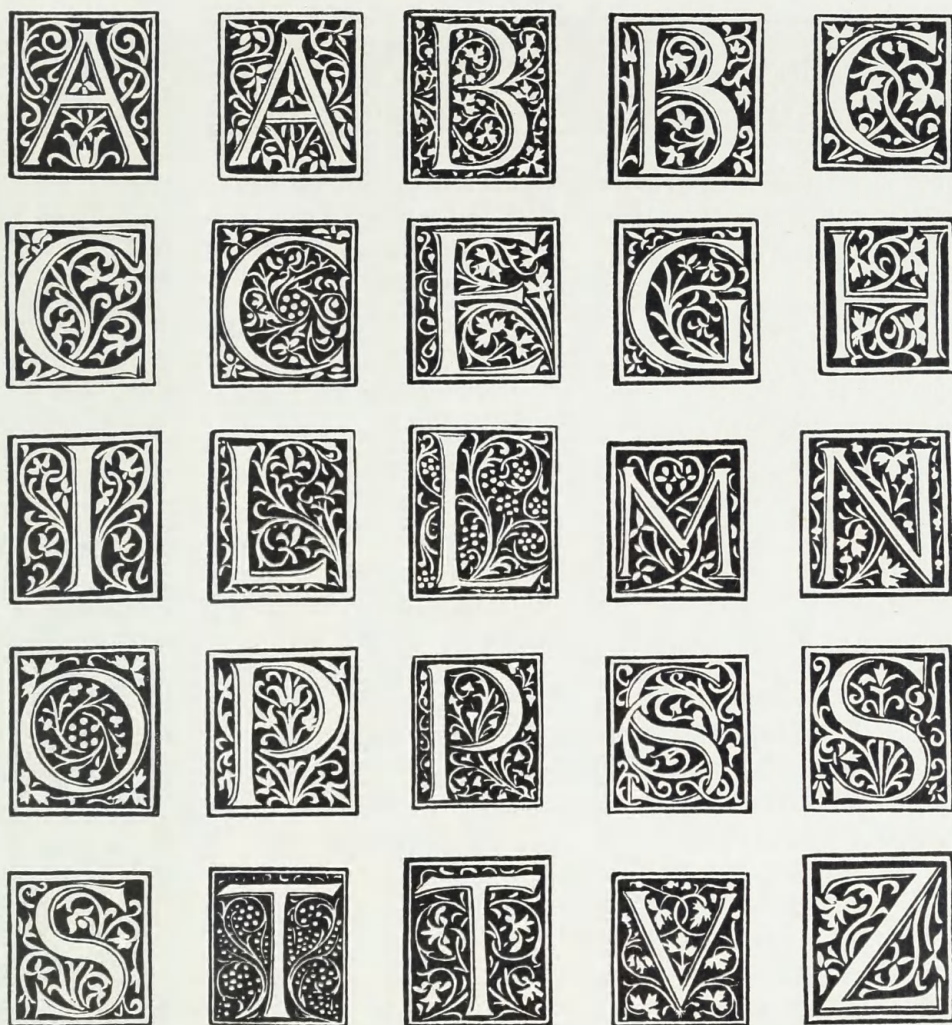

Fig. 47—71. RATDOLTSKE smaa Initialer, c. 1/1.

— at de formaa det er sikkert nok — tør næppe siges med fuldstændig Vished; i alt Fald maa det vel antages, at naar det tomme Skjold foroven skulde udfyldes af en Ejers Vaabenmærke i Farver, vilde man ogsaa lade Resten af Titelbladet kolorere.¹⁾ De nederste Linier, med Trykkernes Navne, ere i rød Farve.

At man endnu gav sig af med at kolorere Bog-Ornamentik, uagtet den fra Bogtrykkerens Haand var anlagt paa kun at virke hvidt paa sort (eller rødt), viser desværre vort Biblioteks Eksemplar af en udmærket smuk Bog, som Ratdolt og hans Fæller udgave 1477: *Appians romerske Historie*, i to Dele; Ornamentranden paa 1ste Side i den ene Del er nemlig fordærvet ved paamalede Farver. Egentlige Titelblade findes ikke i disse Bøger, og det i Kalenderen synes længe at have været noget enestaaende. Skriften i »Appian« er af den skønneste venetianske,

¹⁾ Slg. Faksimilet i F. Ongania's »L'art de l'imprimerie à Venise« (Venedig og Paris 1895—96); hans Faksimiler ere gennemgaaende ikke videre godt udførte, men Bogen bringer mange af dem og er derfor ganske nyttig og interessant.

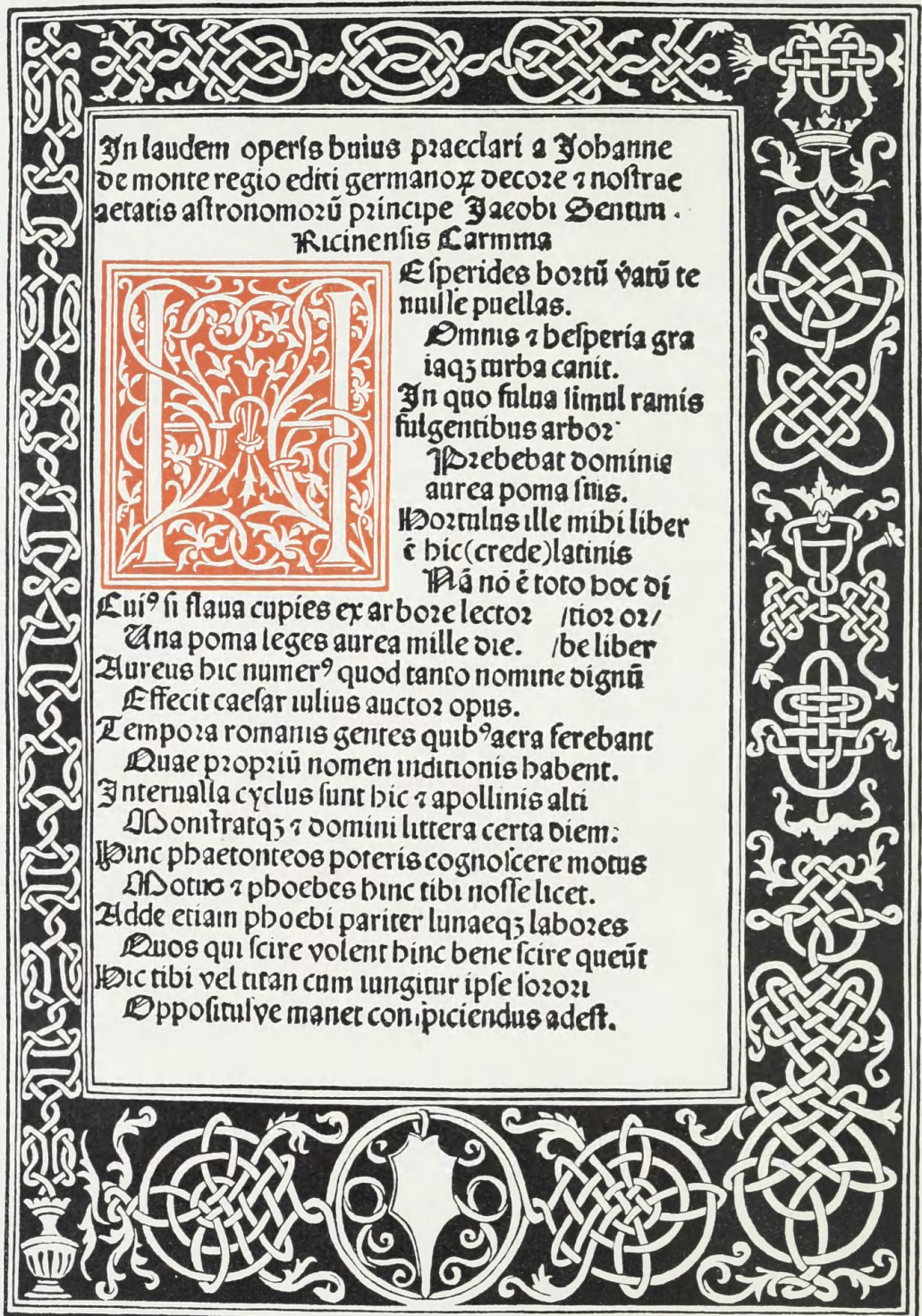
Fig. 72. REGIOMONT. Kalender, RATDOLT, 1482, 4°.

Fig. 73—80. FRANZ RENNERS Benyttelse af RATDOLTSKE Initialer. Dionysius, Venedig, 1478, c. 1/1.

— nu vilde man dog for Læselighedens Skyld give h'erne en anden Form —, Papiret fortræffeligt, og saavel Inddelingen af Siden som Dekorationen overordentlig smagfuld, hvad vor Afbildning af den ene Dels 1ste Side viser. (Fig. 26). Dens skarpe og klare Snit har bragt Forskerne¹⁾ til at mene, at disse Forsiringer ikke ere udførte ved Xylografi, men ved Metallografi, — ikke Kobberstik, thi da maatte jo en Pladerand ses. Det er unægtelig en Dekoration, som harmonisk sammenmelter med Bogens Tryk. Men mærkeligt er det, naar Kristeller i sin før citerede Afhandling siger saa afgjort, at det Slægtskab, man skulde have ventet mellem Miniaturmaleriet og den trykte Bog-Ornamentik, *slet ikke er til Stede*, og at Miniaturmaleriet vel hævder sig en Tid ved Siden af Træsnittet, men er helt forskelligt derfra i Karakteren. Et Blik paa de første Blade med Gengivelser i Ongania's nys (i Anm. 2) nævnte Bog synes dog at vidne herimod, og især forekommer der mig ikke at være Tvivl om, at Kompositionen af de malede dekorative Rammer — snart helt omsluttende Teksten, bredest forneden og ved den yderste Rand, eller kun anbragt paa de tre Sider, foroven og forneden udløbende mod Randen i et fremspringende Ornament — have afgivet Forbillede for de trykte. Ogsaa Skjoldet i en Krans forneden hører til de malede ikke mindre end de trykte Rammers karakteristiske Træk. Dernæst ere de store Ratdoltske Initialer, som ere komponerede i Overensstemmelse med Rammerne og findes trykte rundt om i »Appian« og andre af den venetianske Bogtrykkers Bøger, uimodsigelig i Familie med den italienske Rennaisances almindelige, malede Initialer: de samme Planteslyngninger med smaa Blade. Skønt de her meddelte større Bogstaver alle synes at henhøre til samme Alfabet og træffes anvendte omkring i de Ratdoltske Tryk, kan man i dem se en Overgang fra en mere robust Stil (P, R), nærmere de kendte malede Initialer, og en spinklere, hvis Slyngninger endog kunne se helt græsagtige ud, og hvor en regulær antik Palmette optræder, meget naturlig motiveret, i D'et. Hertil slutter sig en Række mindre Begyndelsesbogstaver, hvori Slægtskabet med de større er umiskendeligt, men hvor den mere spinkle Ornamente-

¹⁾ Saaledes Fisher i »Introduction to a Catalogue of early italian Prints in the British Museum« (London 1886). Ogsaa P. Kristeller i »Das Museum«, VII, S. 37.

Suppl. chronicarum, B. BENALI,
1486, Fol.

MARSIL. FICIN., CAPCASA, 1495, Fol.

SACROBOSCO, Sphæra mundi,
HERBORT, 1488, 4°.

Fig. 81—83. JOH. HERBORTS, B. BENALIS og M. CAPCASAS Kopier efter RATDOLTSKE Initialer.

ring ganske rimeligt kommer til at være fremherskende. Man kommer ved dem, som ofte ved den Ratdoltske Ornamentering, til at tænke paa Niello og i det hele den Teknik, som fremtræder i den italienske Renaissances Metalrammer o. desl.¹⁾ Forskellige botaniske Motiver ses benyttede, ogsaa i Førstesiden af *Pomponius Mela's* Geografi (1478), allerede anvendt 1477 til Cornelius Cæpio's Skrift om Pietro Mocenigo's Bedrifter; her synes en vild Rosenbusk med dens Tornegrene at være bleven stiliseret²⁾. I en senere Udgave af Regiomontanus' Kalender (1482) ere imidlertid Planteslyngningerne gaede over i Baandslyngninger («entrelacs»), som man allerede kender dem fra gammel Tid i Ornamentikens Historie.³⁾

Af Ratdoltske Trykarbejder findes i vore Illustrationer repræsenterede, foruden de allerede nævnte: Euklides, 1482; Hyginus, *Poeticon astronomicon*, 1482; Alphonsi *Tabulae*, 1483; Ptolemæus, *Quadripartitum*, 1484; Publicius, *Ars oratoria*, 1485; *Prognosticon*, 1485; *Fasciculus temporum*, 1485. Disse Bøger ere ingenlunde alle lige kønt udstyrede og godt trykte, men Euklid og Publicius ere dog at fremhæve som virkelig smukke. At Antikva-Initialerne glat væk findes anvendte i gotisk trykte Bøger, kan ikke undgaa at støde nutildags. Ratdolt har dog været inde paa at komponere gotiske Initialer i lignende Stil som hans italienske, — det ses af G'et (S. 9) fra »*Fasciculus temporum*«. Mærkeligt er det at se, hvor hurtig andre venetianske Bogtrykkerier tilegnede sig den augsburgske Tryk- kers Indramninger og Sirbogstaver: allerede 1478 pynter Franz Renner fra Heilbronn en Udgave af Dionysius »de situ orbis« med nogle af Ratdolts mindre Initialer; maaske har han faaet dem overladt til Brug, eller maaske har han uberegtiget tilegnet sig dem⁴⁾. Ogsaa Joh. Herbort, Bernardino Benali og Joh. Lucilius

¹⁾ For øvrigt have Tymms og Wyatt (under 15. Aarh.) nogle beslægtede Smaa-Initialer fra Miniaturer, med sirlige metalrammeagtige Ornamenteer.

²⁾ Slg. det ene L og de to af T'erne (S. 10 og 12) iblandt de mindre Initialer.

³⁾ Illustrationerne til F. Mazzanti's Afhandling »La scultura ornamentale romana nei bassi tempi« (i »Giornale storico dell'arte« 1896) vise dem i romerske og tidlige kristelige Mosaiker; navnlig S. 179 og 182. Tymms og Wyatt's Værk har en Del Snøremotiver og Entrelacs i Miniaturer fra 7.—10. Aarh., angelsachsiske, karolingske m. fl.

⁴⁾ Butsch (»Die Bücherornamentik der Renaissance«, Leipzig 1878) antager ligefrem hyppig Brug af Clichéer allerede i de Tider.

MONTEREGIO, Epitome in Almagestum,
HAMMAN, 1496, Fol.

HIERONYMUS, Opera, GREG., 1498, Fol.

GEMINIANO, Summa, GREG., 1497, 4°.

GEMINIANO, Summa, GREG., 1497, 4°.

P. VENET., (til Arist.), GREG., 1499, Fol.

MARSIL. FICINUS, CAPCASA, 1493, Fol.

PTOL., Almag., B. LOCATELLI, 1493,
Fol. (got.).

MARSIL. FICINUS, CAPCASA, 1495, Fol.

Fig. 84—91. Venetianske Initialer fra sidste Tiaar af 15. Aarhundrede.

PROLOGVS.

Prohemium Marsilii Ficini Florentini in epistolas suas. S. in primum librum ad Iulianum Medicem. V. Magnanimum.

MARSILIVS FICINVS IVLIANO MEDICI. V. MAGNANIMO. S. D

AGNVS Cosmus Magnanime Iuliæ auus tuus patronus sæpe platonici illud habebat in ore: nihil ad ægregias res agendas accommodatius esse quam prudentium doctorumque uirorum beniuolentiam. Nullumque certius argumentum esse uel iustitię prudentięque quam si amici huiusmodi adsint: uel iniustitię & imprudentię quam si desint. Aureum hoc Platonis nostri preceptum. Cosmus re ipsa est multo magis quam uerbis in omni eius uita probauit uir certe preeteris diues pecuniarum. Longe ditior hominum: prudentię iustitięque ditissimus. Atque id quod rarissimum & mirabile est filium & nepotes huius omnes thesauri reliquit heredes. Quo fit ut in Iuliano meo senem illum ex quo unice post deum salus mea pendebat agnosca. Nemo est igitur quem magis saluere cupiam quam Iulianum. Atque id quod quotidie deum precor & obsecro. Ut autem tibi animi mei uotum affectumque certius declararem: uolucrum primum epistolarum ad amicos meorum tibi amicorum regi dedicare decreui. Quo & amici omnes ad unum precipuum referantur amicum: & tu in his legendis: quotiens salutem legis: totiens Iulianum a Marsilio intelligas saluari.

De felicitatis desiderio.

Cosmus Medicus Marsilio Ficino Platónico. S. D.

Ontuli heri me in agrum charegium: non agrum sed ad colendi gratia: Veni ad nos Marsili quod primum. Fer tecum Platonis nostri librum de summo bono. Quod te isthuc arbitror iam e graeca lingua in latinam ut promiseras transtulisse. Nihil enim ardentius cupio: quam quae uia commodius ad felicitatem ducat cognoscere. Vale & ueni non absque orphica lyra.

Quae sit ad felicitatem uia.

Marsilius Ficinus Magno Cosmo. S. D.

Eniã ad te cum primum potero quam liberissime. Quid enim. n. gratius quam in charegio hoc est gratiarum agro una cum cosmo gratiarum patre uersari. Interim accipe paucis quam apud Platonicos uia sit ad felicitatem accommodatissima. Et quis existimet non oportere ei uiam monstrari qui prope iam puenit ad calcem: desiderio tamen tuo & iabsentia & in presentia obsequendum esse censui: Omnes homines bene agere hoc est bene uiuere uolunt. Bene autem uiuent si bona illis adsint quam plurima. Bona uero haec dicuntur. Diuitia: sanitas: forma: robur: nobilitas generis: honores potentia: prudentia: propterea iustitia: fortitudo: temperantia: & preeteris omnibus sapientia: quae quod uim omnem felicitatis complectitur. Felicitas quippe in prospera optati finis consecutione consistit. Id autem in singulis facultatibus sapientia praebet. Siquidem piti tibicines quod quod tibi arum usus requirit optime consecunt. Et eruditi grammatici quod ad litteras tum legendas tum scribendas pertinet. Sapientes quoque gubernatores prosperum nauigationis portum preeteris assecunt. Necnon belli dux sapiens quod ad militiam attinet tutius expedit. Et sapiens medicus melius adoptatam producit corporis ualitudinem. Quomodo

OVID, G. Rosso,
(Giunta), 1497, Fol.

OVID, Rosso,
1497, Fol.

FIRMICUS, BEVILAQUA, 1497.

PLINIUS, B. DE ZANIS, 1496, Fol.

SALLUST, TACUINO, 1500, Fol.

MARSIL. FICIN., CAPCASA. 1495, Fol.

PLINIUS, B. DE ZANIS, 1496.

SALLUST, TACUINO, 1500, Fol.

PTOLEM. Almag. B. LOCATELLI,
1493, Fol. (got. Tryk).

FIRMICUS, BEVILAQUA, 1497.

PAUL. VEN., GREG., 1499 (er got.).

SALLUST, TACUINO, 1500.

Fig. 93—108. Venetianske Initialer fra sidste Tiaar af 15. Aarhundrede.

(Del af ARISTOT.), THEOPHRAST, Hist. plant. (gr.), ALDUS, 1495, Fol.
Ogsaa i ARISTOT., ALD., 1497, Fol.

THEOKRIT, ALDUS, 1495, Fol.

THEOKRIT, ALDUS,
1495, Fol.

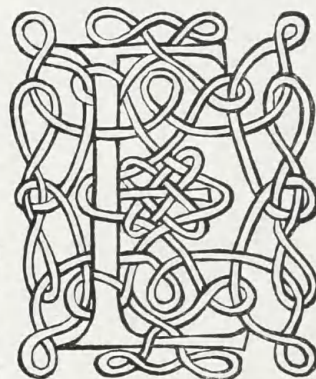
ARIST., ALD. (gr.), 1497, Fol.

ARIST., ALD., 1497, Fol

ARIST., ALD., 1497, Fol.

ARIST., ALD., 1497, Fol.

ARIST., ALD., 1497, Fol.

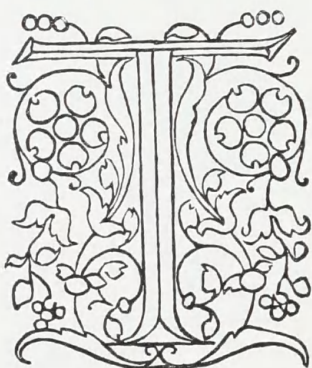
Fig. 109—116. Friser og Initialer fra ALDUS' græske Bøger, 1495—98.

Fig. 117. OVID (ital.), Rosso (Giunta), 1497, Fol. 1/2.

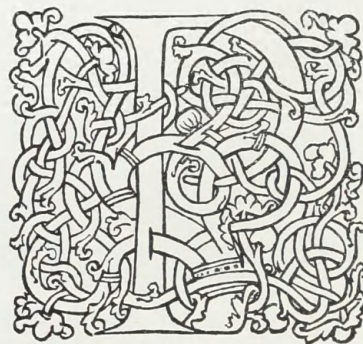

Fig. 118—123. Friser og Initialer fra Poliphilus' Hypnerotomachi, ALDUS, 1499.

Santritter møde op i deres trykte Bøger med Ratdoltske Forsringer (se Afbildn. S. 14). Ratdolt selv forlod Venedig 1486 og gik tilbage til sin Fødeby Augsburg, hvor han vedblev at arbejde som Bogtrykker, til Dels med sit venetianske Materiale, — saaledes har Thurocz' ungarske Krønike, Augsb. 1488, tyske Billeder, men italienske Initialer; 1516 døde han. Hans Initialer gaa længe igen i de venetianske Bøger, slg. f. Eks. L'et med Skjoldet, der er taget af Marsilius Ficinus' Breve, trykt hos Matteo Capcasa 1495. Et temmelig plumpt Forsøg paa at kopiere det store C — hvilket Bogstav endog forekommer, ret manerlig efterlignet, i Udg. Sevilla 1535 af Hernando del Castillo's »Cancionero general« — ses af vort Faksimile fra Julius Firmicus' »de nativitatibus«, 1497 hos Simon Bevilacqua. —

En helt ny Stil opkommer omtr. 1490 i de venetianske Bøgers Udsmykning¹⁾. Dens Initialer og Rammer ere i Maneren hvidt paa sort; men de bringe ikke til at tænke paa Niello eller lignende: nu er det »Intarsia«, Træindlægningens Teknik, som først og fremmest bringes i Erindring. Man behøver blot at sammenstille nogle italienske indlagte Arbejder fra denne Periode

¹⁾ Her skal dog bemærkes, at allerede Ratdolts Kalender 1476 røber Tilløb dertil, i de Ornamenter, som smykke Bogens astronomiske Tavler.

Fig. 124. THEOD. GAZA, Gramm., ALDUS, 1495, Fol. Ogsaa ARISTOTELES, ALDUS, 1497, Fol.

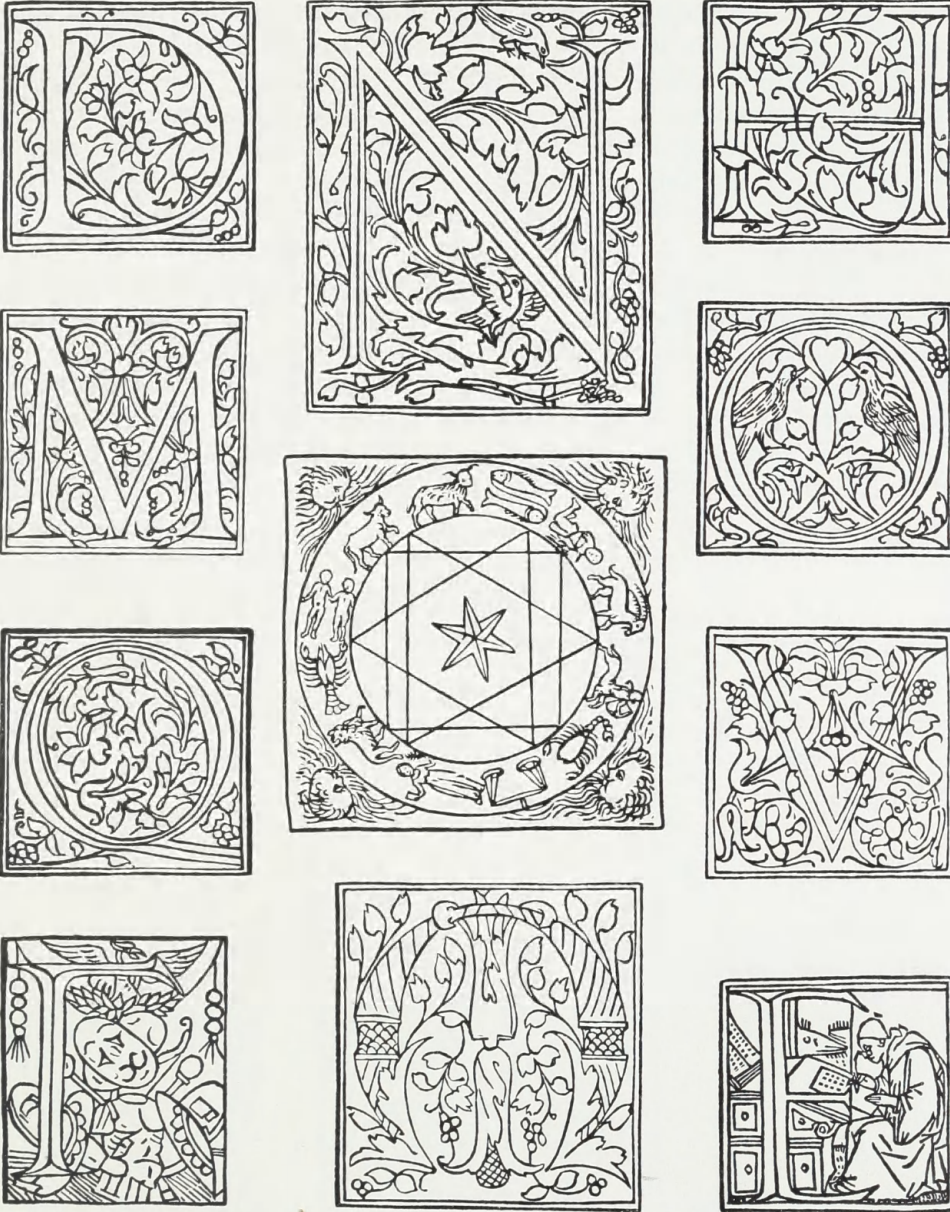

Fig. 125—135. Venetianske Initialer, mest i Aldinsk Karakter, fra forskellige Bogtrykkerier, 1498—99.

Fig. 136—137. Frise og Initial fra Etymologicum magnum.
Z. KALLIERGIS, 1499, Fol.

med dens Bogdekoration for straks at opdage Ligheden. Men i Dekorationens Motiver genfinder man den Indflydelse fra den romerske Oldtids Ornamentik, som baade Dekorationsmaleri, Træudskæring og dekorativ Stensulptur have at opvise under den frembrydende Højrenaissance.¹⁾ Her er Lisener og Friser, Paneler og indrammede Relieffer, og i det enkelte saadanne antikiserende ornamentale Træk, som senere Slægter have optaget og efterlignet lige til vor Tid — men rigtignok sjældent saa yndefuldt og frisk, som disse kunne være gjorde —, Vinløv og Roser, Akanthus og Bærklaser, Dyrekranier og Vaabentrofæer, Vaser, Masker, Kandelabre og Overflødighedshorn, Delfiner, Fugle og legende Genier (»Putti«), alt i fantastisk stiliserende Blanding. Hertil henhører den i 1ste Afsnit af denne Artikel omtalte og afbildede Ramme fra *Herodot* 1494 (P'et med den skrivende Mand findes i den 4 Aar senere Gentagelse, i Kirkefaderen Hieronymus' Værker. Se »Bogvennen« 1894). Den anses af A. F. Butsch for at være Metalsnit,²⁾ og Bogstaverne af samme Art have da

¹⁾ Trods Kristellers afvisende Paastand kan man heller ikke her lade det samtidige italienske Miniaturmaleri helt ude af Betragtning. Man betragte saaledes Tvl. 12, 26, 38, o. fl. i Bona Sforza's Bønnebog (British Museum, milanesisk Arbejde fra Slutn. af 15. Aarh., udg. af G. Warner, London 1894), flere Tavler i den Borromeiske Bønnebog (ligel. milanesisk, omtr. 1480, i det Ambrosianske Bibliotek, udg. i Lystryk i Milano 1896) samt Tvl. 25—28 i Beissel's »Vaticanische Miniaturen«, Freiburg 1893.

²⁾ Om Vignetterne i en Bog, der udkom 1491, hvilke mødes igen i en Udgave fra 1532, siger Fisher: »Their use in numerous subsequent reprints, without any observable breakage of outline, confirms the opinion that metal instead of wood was the material they were engraved upon.«

Fig. 138—140. 2 Initialer samt Z. KALLIERGIS' Trykkermærke fra Etymologicum, 1499.

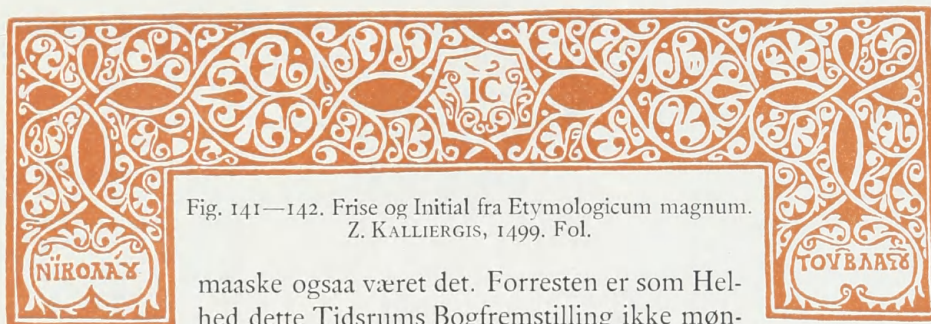

Fig. 141—142. Frise og Initial fra Etymologicum magnum.
Z. KALLIERGIS, 1499. Fol.

maaske ogsaa været det. Forresten er som Helhed dette Tidsrums Bogfremstilling ikke møn-

sterværdig: man var nemlig i Færd med at komme ind paa Masseproduktion og Princippet »billig und schlecht«. Bøgerne overlæsses stilløst med Billeder og Initialer, gamle og nye, gode og daarlige, ofte sjusket trykte. Da de samme Initialer træffes i mangfoldige Bogtrykkes Tryksager, maa man formode, at Specialkunstnere have tegnet for (saa at sige) Reproduktions-Atelierer, og at Bog-

forlæggerne — det var jo i Almindelighed Bogtrykkerne — da have kunnet faa dem overladte for Betaling af Metallo- eller Xylograferne. De her meddelte Faksimiler give Prøver paa adskillige Alfabetter af udpræget Karakter hvert for sig, som imidlertid bruges i Flæng rundt om i Bøgerne; der er jo meget smukt deriblandt, — især fra Tegningens Side, thi de ere gennemgaaende ikke helt saa godt skaarne. Det er mest Antikva, man paa den Tid bruger til Initialer ogsaa i de gotisk trykte Bøger; dog gives der, som man ser, Eksempler paa gotiske Initialer — med lidt indblandet Renaissance — i et Par kønne, mindre Alfabetter, hvoraf her er gengivet en halv Snes Bogstaver samt et enkelt R, med den opstandne Frelser holdende Sejrsfanen, — et lille Stykke Kristendom midt i al »Romeringen«, i den hedenske Mytologi og Symbolik. (S. 17).

Naar man i Almindelighed nævner *Aldus Manutius* som den, der igen bragte en bedre Smag og større Omhu ind i de venetianske Bøgers Udstyrelse, saa passer det nogenlunde med de virkelige Forhold. Ganske alene var han dog ikke derom, og heller ikke er den særegne Stil i Ornamentik og Illustration, som udmærker Bøgerne fra de sidste Aar af det 15de Aarhundrede, alene at knytte til hans Navn. De enkle Konturer, som nu atter komme frem, træffes allerede i

Fig. 143. NIKOLAOS BLASTOS' Udgivermærke for
Etymologicum, 1499.

Bogdekorationen, før Aldus begynder at lade Bøger udkomme (1494), og uafhængig af ham benyttes saadanne i andre Bogtrykkes Arbejder. Men ofte er det rigtignok temmelig tarvelige »Passepartout«-Rammer af Godtkøbsarbejde, man da bruger til at omslutte den første

Sides Sats; de ere uden ordentlig Afslutning indadtil imod Teksten, og ere dennes Linier for brede, saa lader man en Fodspids af en Figur eller et Hjørne af en Søjlekapitel uden videre forsvinde! Af lignende Komposition, men af fornemmere Præg, ikke til at flytte om med, er den pragtfulde Ramme i den italienske *Ovid-Oversættelse*, 1497 hos Giunta; den bringer jo i sin hele Opstilling til at tænke paa Marmorskulptur i Arkitekturens Tjeneste, en Alteropsats eller et Gravmæle (se Afbildningen S. 19). Undertiden sammensætter man en Indramning af enkelte, indbyrdes usammenhængende Lister, som de fire fra første Side af Marsilius Ficinus' Breve (1495, Matteo Capcasa); dens xylografiske Udførelse (slg. Faksimilet) kan tjene til Prøve paa, hvordan disse Rammers Tegning almindelig er behandlet af Træskæreren: med en svag eller rettere overfladisk Teknik.

Af Aldus' Arbejder er det først flere *græske Tryk*, som fortjene Opmærksomhed: hans filologiske Begejstring førte ham jo til at anlægge sin Forlæggervirksomhed særlig paa at udgive den hellenske Oldtidslitteratur. Nogle ypperlige Friser i decideret antik Stil høre til hans Udgaver af Theokrit, Aristoteles og af Theodoros Gaza's græske Grammatik (1495—98). Hertil svare det smukke Tau og Pi'et med den vingede groteske Maske over Palmetten; i det mindre Gamma (fra Urbanus' græske Grammatik 1497) genkommer Motivet med Vaabentrofæen, som kendes fra Initialerne i Intarsiamanér. En anden Række Friser og Initialer fra de aldinske Tryk af græske Bøger bevæger sig i helt andre Motiver, nemlig de gamle Planteslyngninger fra Miniaturerne; denne Ornamente-ring, saavel som de Ornamente og Sirbogstaver (se Faksimilerne), der ere komponerede over Baand- og Snoremotiver, klæder den græske Tryk særlig godt. Den aldinske Bog-Ornamentik kommer dernæst meget smukt frem i Udgaven af *Poliphilus' Hypnerotomachi* 1499, den, hvoraf vi allerede have meddelt en Række

Fig. 144—47. Friser fra THEOKRIT, ALDUS 1495, og Initialer fra Bøger trykt hos BERNARDINUS VENETUS 1498—99.

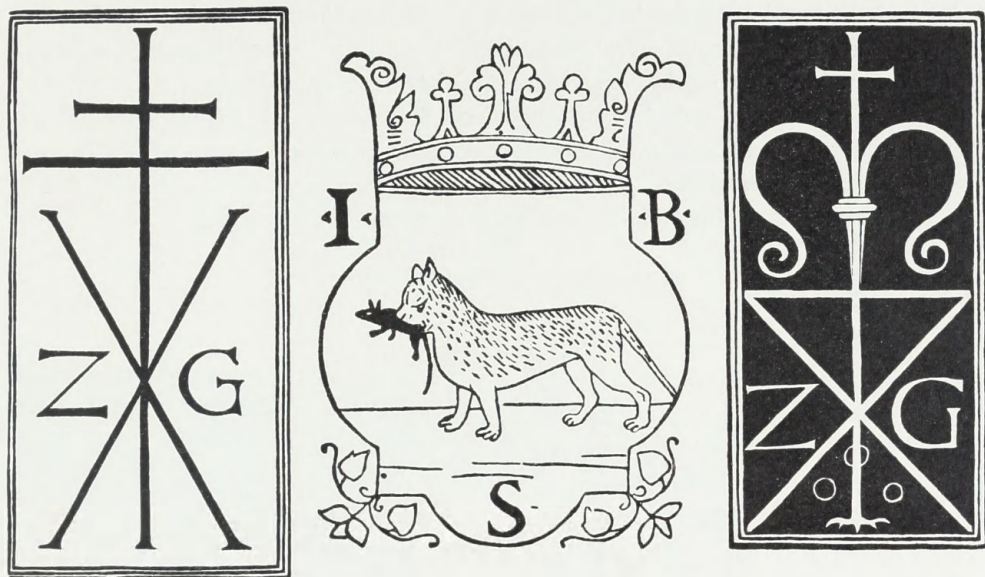

Fig. 148—150. Brødrene DE GREGORIIS' og I. B. SESSAS Trykkermærker.

Illustrationer. Dens Friser, Culs-de-lampe og Initialer ere til Dels nær beslægtede med selve Billederne og skyldes vistnok samme Kunstner; men foruden disse Prydelser har Bogen ogsaa nogle enkelte andre — f. Eks. det her gengivne P med de gammeldags Planteslyngninger S. 20 — der bryde Helheden lidt vel meget.

En Række Bogstaver i lignende Smag som de aldinske, hentede fra forskellige Bogtrykkes Frembringelser (1498—99), viser, at man følte sig tiltalt af disse elegante antikiserende Linier. Især kan fremhæves det gotiske M, en nydelig Prøve paa »gotisk Renaissance« (S. 21). Ret morsomme og ejendommelige ere det lille E (S. 21) med den bebrillede Munk ved sin Studerepult og O'et (ligel.) med Dyrekresen, sidstnævnte fra en astrologisk Bog 1497. Men en Særstilling næsten udenfor al den anden Bogdekoration indtager det store græske Leksikon, *Etymologicum magnum*, som udgaves i Venedig 1499, trykt dér af Kretenseren Zacharias Kalliergis paa hans Landsmand Nikolaos Blastos' Bekostning. Dens prægtige Friser og Initialer, trykte i rødt, genkalde noget den af dekorativ Metalteknik paavirkede ældre Manér, den Ratdolske, men Stilen er dog her af en ganske egen orientalsk Karakter. Aarhundredet kunde for den venetianske Bogtrykkerkunst ikke slutte smukkere end med dette Værk og med de omtalte fra Aldus' Trykkeri.

Endnu have vi at tilføje et Par Ord om de venetianske Trykkermærker fra denne Tid; man har mange af dem, lige fra N. Jensons til Aldus Manutius', og der er skrevet en hel Bog om dem.¹⁾ De kunne være simple Monogrammer, hvor Forbogstaverne til Bogtrykkerens Navn ere satte i from Forbindelse med en Andtydning af Christi Kors eller Navn, eller de kunne udvides til en Bestanddel af Bogens Dekoration, ja et helt selvstændigt Billede. De følge da i saa Tilfælde de

¹⁾ P. Kristeller: »Die italienischen Buchdrucker- und Verlegerzeichen bis 1555«, Strassbg. 1893.

skiftende Stilmoder, og der haves Eksempler paa Trykkermærker i Intarsiamanér saavel som i Kontursnit. Her gives Faksimiler af J[oaannes] B[aptista] S[essa]s Mærke, med Katten og Musen, og to Mærker fra »Etymologicum magnum«, nemlig Z. Kalliergis', med Dobbeltørnen, og Nik. Blastos', hvori ses hans Monogram under »Jesus Christos« (forkortet) omgivet af Vinløv. De to øvrige Monogrammer betyde Brødrene Z[oaan] — d. e. Giovanni — og Gregorio de Gregoriis, et anset Firma, som fra 1480 virkede over en Snes Aar i Venedig.

Fig. 151. Vignet fra Poliphilus' Hypnerotomachi, ALDUS, 1499, Føl.